

N. URSULESCU, CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI (coord.), *CUCUTENI 120 – VALORI UNIVERSALE. Lucrările Simpozionului Național, Iași, 30 septembrie 2004, BAI XVII*, Editura Sedcom Libris, Iași, 2006, 224 p.

La Iași, Centrul Interdisciplinar de Studii Arheoistorice al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Al. I. Cuza”, în colaborare cu Institutul de Arheologie al Filialei Iași a Academiei Române, a organizat un simpozion național dedicat aniversării celor 120 de cercetare științifică asupra Complexului cultural Cucuteni–Ariușd–Tripolye, cu participarea celor mai cunoscuți specialiști în domeniu. Au fost prezentate contribuții pe diferite teme, începând cu ceea ce s-ar putea numi *istoricul cercetărilor* de la Cucuteni–*Cetățuia*, stațiunea eponimă a culturii Cucuteni (M. Petrescu-Dîmbovița), sau de la *Dâmbul Morii* (M. Dinu); cele mai multe comunicări au vizat fondul cronologic și cultural al Cucutenianului în contextul Eneoliticului european (C.-M. Lazarovici, S. Teodor și Gh. Lazarovici, N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiușă, G. Bodi), tehnocomplexe litice precucuteniene (S. Țurcanu), ceramica cucuteniană de tip „C” (R. Alaiba), caracteristicile fazei Cucuteni AB a civilizației cucuteniene (D. Boghian), aspectele lingvistice ale comunităților umane din cadrul complexului cultural Cucuteni–Tripolye (M. Alexianu), caracteristicile variantei Ariușd a culturii Cucuteni (A. László), ceramica cucuteniană din stațiunea de la Ruginoasa (M. Văleanu) etc. Organizatorii Simpozionului, N. Ursulescu și C.-M. Lazarovici, au avut și inițiativa pregătirii și tipăririi unui volum special,

consacrat evenimentului aniversar, pe care l-au și realizat în cadrul cunoscutei serii *Bibliotheca Archaeologica Iassiensis*, sub forma celui de al XVII-lea volum, tipărit la Sedcom Libris, Iași, 2006, în cadrul Proiectului de cercetare (Grant) nr. 664: *Dimensiunea europeană a eneoliticului de la est de Carpați*.

Volumul pe care îl supunem analizei cuprinde numai o parte dintre comunicările prezentate în cadrul Simpozionului din 30 septembrie 2004. Primele comunicări-studii, semnate de M. Petrescu-Dîmbovița: *Le rôle de l'Académie Roumaine dans l'exploration de la station énéolithique à céramique peinte de Cucuteni și Importanța noilor săpături arheologice de la Cucuteni–Cetățuia (1961–1966)*, și M. Dinu: *Principalele rezultate ale cercetărilor de la Băiceni–Dâmbul Morii, com. Cucuteni (1961–1966)* se prezintă sub forma unor necesare rapoarte științifice de cercetări în domeniu, care au avut importanța binemeritată de a evidenția lumii științifice, mai ales internaționale, valoarea noilor descoperiri (se știe că, în 1932, H. Schmidt publicase volumul său monografic *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*).

Creațiile materiale și spirituale ale comunităților umane cucuteniene au fost relevante într-o manieră științifică deosebită prin studiile următoare, tipărite în cadrul volumului pe care îl prezentăm.

Comelia-Magda Lazarovici semnează studiul *Semne și simboluri în cultura Cucuteni-Tripolie*, cu precizarea că o variantă completă a studiului a fost prezentată la Simpozionul internațional de la Novi Sad, sub titlul *Signs of civilizations*, ce este cuprins în volumul de studii ale Simpozionului menționat.

Lucrarea pe care autoarea a prezentat-o și a tipărit-o la Iași se constituie într-o exhaustivă luare în considerație a elementelor decorative, cu trăsături definitorii de spiritualitate, de religie chiar, ale culturii Cucuteni. Faptul că *practicile magico-religioase, așa cum o demonstrează cercetările arheologice, constituiau o componentă importantă a vieții acestor comunități* (p. 57) este o realitate a vieții spirituale a comunităților cucuteniene, demonstrată de mult timp și acceptată de exegeții perioadei, dar autoarea studiului aduce în discuție elementele constitutive (arheologice) ale identificărilor făcute de specialiști și prezentate izolat, în diverse contribuții în domeniu. C.-M. Lazarovici a identificat mai multe categorii de materiale arheologice: 1, plastica antropomorfă; 2, obiecte de lut ars cu semne și simboluri; 3, fragmente (ceramice) cu inscripții (*semne*)¹ cu valoare de inscripții, am spune noi); 4, machete de sanctuare și cuptoare; 5, ceramica, cu mai multe componente de artă și spiritualitate: reprezentări feminine, reprezentări masculine, reprezentări animaliere, păsările și oul, simboluri solare. Introducerea a nu mai puțin de patru *entități* lingvistice, apropiate ca semnificație: *semne, simboluri, magie, religie*, necesită, credem luarea în considerație a semnificației acestora, ca elemente definitorii pentru viața spirituală a unor comunități preistorice, care își au originea în creațiile comunităților umane din Paleoliticul superior². Din punctul nostru de vedere, toate *simbolurile* din creația artistică paleolitică și neo-eneolitică erau reprezentate, vizual, material, sub formă de *semne*, cărora creatorii lor le acordau semnificații speciale, poate specifice unor areale spațiale și culturi (civilizații) arheologice. Ne bazăm pe faptul că, în spiritualitatea preistorică fiecare *semm* creat trebuia să *semnifice*, să *simbolizeze* ceva, iar acel *ceva* era reprezentat de *semmul* creat în cadrul sacrului individual, dar cu manifestări ale întregii comunități. În ceea ce privește raportul *magie – religie*, credem că distincția dintre cele două noțiuni-elemente ale spiritualității este greu de operat în cadrul manifestărilor culturale preistorice. Din punct de vedere al istoriei religiilor (al religiilor

¹ V. Chirica, *Teme ale reprezentării „Marii Zeițe” în arta paleolitică și neolitică*, în *Mem. Antiq.*, Piatra Neamț, XXIII, 2004, p. 103–127; idem, *Identitatea unor „semne” în simbolurile artei paleolitice și neo-eneolitice*, în *Elemente de spiritualitate în spațiul carpato-nistreean. Preistorie*, Simpozion internațional, Iași, iulie 2004.

² Idem, *La Grande Déesse et son interprétation dans l'art paléolithique*, în M. Otte (éd.), *La Spiritualité. Actes du Coll. Int.*, Liège, décembre 2003, în *ERAUL* 106, Liège, 2004, p. 187–194; G. Davidescu, V. Chirica, M. Cuculea, *Istorie și viață spirituală în zona montană și submontană a Neamțului*, Iași, 2005, p. 15–69

preistorice), credem că aceste două manifestări cultice au putut să coexiste, chiar și în cadrul acelorași comunități umane, fiecare având, probabil, semnificații și ritualuri diferite, dar care trebuiau să marcheze năzuința omului spre împlinirea unor necesități, în primul rând materiale, dar depinzând de factori, de elemente superioare vieții terestre, iar implorarea forțelor benefice, situate în exteriorul lumii cunoscute de către manifestanți (în cadrul procesiunilor sacrului colectiv) se realiza potrivit unor *canoane* proprii fiecărei comunități, dar cu caracter general în cadrul fiecărei civilizații (= culturi) arheologice, pe toată întinderea sa în spațiul geografic de manifestare. În fond, creatorii (artiștii) cucutenieni, ca și ai celorlalte civilizații arheologice mai mult sau mai puțin contemporane lor, erau obligați să se supună *canoanelor* de realizare artistică, evident cu conotații spirituale. În felul acesta, C.-M. Lazarovici ne pune în fața unor creații artistice, care par că se multiplică în cadrul unor așezări (stațiuni arheologice) aflate la distanțe considerabile unele de altele. *Trecerea și transmiterea*, factori de cunoaștere și de manifestare cultică s-au produs la toate comunitățile umane preistorice de pe foarte largi spații geografice. În felul acesta credem că se poate explica identitatea unor elemente decorative, în Gravettianul Europei de Est și Occidentale și în neoliticul aceluiași spațiu geografic, indiferent de suportul pe care este realizat (ivoriu de mamut, respectiv plastică sau ceramică din lut ars). Ne referim la decorul cu romburi sau triunghiuri (*transmiterea* putând fi identificată pe cunoscuta falangă de cal, cu decor rombic, de la Cuina Turcului-Dubova, aparținând Epigravettianului din zona Porților de Fier), dar și la decorul spiralic geometrizat, cu identități în Gravettian (Mezin, Rusia) și pe ceramica cucuteniană din aproape întregul areal de răspândire. În ceea ce privește lipsa explicită a feței statuetei, sau acoperirea acestora cu mască, ori cu reprezentări mascate, animaliere, aici credem că ar trebui să vedem cel puțin două elemente cultice: mai întâi, obligativitatea *imaginii interzise* a divinității, potrivit *canoanelor* artistic-spirituale (A. Besançon precizează, cu exemplificări din pantheonul grec: *Corpul zeilor posedă, prin natura sa, o constantă de frumusețe și de glorie ... El poate să devină invizibil pentru oameni ... Ascunzându-se de ochii muritori, el îi protejează. Fiindcă pentru greci, ca și în Biblie, a-i vedea pe zei în față poate fi mortal* ³); în al doilea rând, credem că este vorba de substituirea omului prin animalul de sacrificiu, dar și a doua valență a substituirii forței și agilității animalului de către om (cu precădere de către bărbatul-vânător)⁴.

O foarte bogată categorie de manifestări cultice trebuie să fi avut comunitățile cucuteniene dacă le raportăm la numărul mare de machete de sanctuare,

³ A. Besançon, *Imagina interzisă. Istoria intelectuală a iconoclasului de la Platon la Kandinsky*, București, 1996, p. 36.

⁴ V. Chirica, *Artă și religii preistorice. Sanctuarele Paleoliticului superior european*, în *Prelegeri Academice*, V, 5, Iași, 2006, p. 25–28.

măsuțe de cult (altare mobiliare), ori cuptoare miniaturale, cu simboluri sacre sau cu elemente arhitectonice reprezentând simboluri ale sacralității. Existența bucraniilor (în interpretarea autoarei studiului), ne poate conduce din nou la Paleoliticul superior, în a cărui artă găsim destul de bogat reprezentarea bovideului, ca element al virilității, în raport direct cu elementul feminin. Ca decor al ceramicii cucuteniene, acest ansamblu este reprezentativ realizat pe vasul de la Târgu Ocna-Podei.

Reprezentările antropomorfe (îndeosebi feminine) și zoomorfe, identificate pe ceramica cucuteniană fac trimitere la alte manifestări cultice, ale căror cunoașteri depline nu pot fi posibile în lipsa unor elemente clar definite, așa cum au recunoscut majoritatea exegeților religiilor cucuteniene, pe care C.-M. Lazarovici îi citează abundant în studiul său. Dar acestea au existat și, indiferent de modalitățile de practicare a riturilor și ritualurilor, a semnificațiilor acestora, trebuie să acceptăm existența divinității, reprezentată, uneori, chiar și prin semnificația formelor ceramice (vasele cu tub de scurgere, de exemplu). Asocierea divinității feminine cu altele, tot feminine, dar de proporții mai mici, cu elementul masculin, dar și cu cel zoomorf, cu pești, șerpi, păsări, ori vegetale (*pomul vieții* pe amforeta de la Cârniceni), sau numai reprezentarea acestor realități ale lumii vii, completează în mod fericit întreaga gamă de valorizări ale *Marii Divinități*, indiferent dacă elementele *complementare* divinității feminine aparțin vieții cerești, acvatică sau subterane. Schematizarea excesivă (uneori) a reprezentării feminine, ori elementele de natură vegetală cu care sunt redată erbivorele (cu coada *în spic*), redarea doar a *romburilor* (care semnifică sacralizarea zonei abdominale, așa cum *triumghiul* este interpretat ca sacralizare a zonei genitale, de procreere), dar și prezența efectivă a elementelor de decor, din lumea vegetală simbolizează, după opinia noastră, calitatea *Marii Divinități* de creare a lumii vii, de protecție, de legătură a acesteia cu *lumea de sus*, arborele vieții, cu valențe cosmice având tocmai acest rol de legătură.

De ce au creat artiștii cucutenieni simboluri solare, considerate cu caracter cosmic (din nou constatăm unele identități cu reprezentările Paleoliticului superior (ne referim la *semnul crucii*, pe care îl găsim, tot pictat, și în grotă Chauvet, Franța, pe la 31000 ani BP), ar putea fi pus în legătură tot cu relația pământ-cer, mai ales dacă facem apel la numeroasele scrieri ale lui Mircea Eliade. Sigur că repetiția unor *semne*, printre care introducem inclusiv cele 10 siluete pictate pe vasul de la Poduri, ori cele 15 X-uri pe vasul de la Čapaevka poate semnifica întărirea, potențarea ideii religioase reprezentată artistic, deci pictural.

În ceea ce privește fragmentul de vas de la Lozna, de factură Cucuteni B, cu *semne* multiple, reprezentând imagini diferite, acesta a fost prezentat atât în studiul la care ne referim, dar și în altul, semnat de S. Teodor și Gh. Lazarovici, pentru care s-au găsit analogii în lumea contemporană din Balcani, Anatolia, Orientul Mijlociu. Chiar dacă pare destul de ipotetică, să nu uităm faptul că imaginea cea mai schematizată a bărbatului a fost adesea folosită ca mesaj pentru alte *lumi* din trecut sau din

viitor⁵. Oricum, așa cum au constatat S. Teodor și Gh. Lazarovici, teritoriul României poate marca o adevărată hartă a descoperirilor din domeniu, sacralitatea acestei *scrieri* nemaifiind pusă la îndoială.

Un studiu de o importanță particulară, *Ipostaze ale cultului fertilității în plastica antropomorfă a culturii Precucuteni* este semnat de un binecunoscut exeget al acestei problematici, N. Ursulescu, colaboratori fiind D. Boghian și V. Cotiuță.

Mai întâi, precizăm că, după opinia noastră, existând o marcantă diferență cronologică între culturile Precucuteni și Cucuteni, tocmai *din punct de vedere cronologic* nu credem că *lumea* culturii Precucuteni poate fi considerată aceeași cu cea a culturii Cucuteni. De altfel, nu știm dacă s-ar putea afirma cu întreaga certitudine că întreaga *lume* a fiecărei culturi se constituie într-o unitate deplină, măcar din punct de vedere etnic; diferențele, uneori foarte evidente, din punct de vedere al descoperirilor arheologice, din spațiul dintre Carpați și Prut, respectiv dintre Prut și Nistru (variantea tripoliană) par să certifice unele deosebiri mai mult decât formale în cadrul întregului Complex cultural Cucuteni-Ariusd-Tripolye. Mai credem că ar trebui să se facă necesara diferențiere între manifestările magice și cele religioase, chiar și între gândirea magică și cea religioasă, aceste elemente ale spiritualității neputând avea caracter unitar, chiar dacă ambele aparțin sacralității colectivităților preistorice. În sfârșit, credem că, de când a fost lansată ideea existenței cultului fertilității și al fecundității, toți arheologii au căutat reflectarea sa în „standardizarea” realizărilor artistice ale plasticii antropomorfe feminine, care prezintă femeia în ipostaze cu un aspect special, uneori foarte naturalist. Ideea spirituală a procreerii, poate chiar a auto-procreerii (potrivit caracteristicii auto-asumate de Marea Divinitate feminină) pare să vină din spiritualitatea Paleoliticului superior („carte à jouer” de la Laussel, sau statuetele cu elemente supraponderale, dar numai acelea care reprezintă starea de graviditate)⁶; este evident că, începând cu arta Paleoliticului superior, unde sunt reprezentate vulvele, ca element al feminității (la Tito Bustillo, Spania, a fost identificată o adevărată înșiruire a vulvelor „Loge des vulves”⁷), dar aceste creații artistice, ca și statuetele feminine prezentate de N. Ursulescu și colaboratorii săi (fig. 2/1) reprezintă, după opinia noastră, mai degrabă starea de sexualitate a femeii decât caracteristica sacralității nașterii sau a gravidității.

O altă temă adusă în discuție este reprezentată de statuetele feminine cu sâni și recipiente, considerate ca elemente ale cultului fertilității. Redarea triumghiului pe

⁵ Amintim că pe sondele spațiale, trimise de pe pământ în Cosmos, a fost redată imaginea foarte stilizată a bărbatului, identică celei de pe fragmentul ceramic de la Lozna (15).

⁶ Cf. A. Russot, *Connus et inconnus sur les femmes de Laussel*, în H. Delporte (ed.), *La Dame de Brassempouy, ERAUL*, 74, Liège, 1995, p. 221–237; J.-P. Duhard, *Le réalisme de la figuration féminine paléolithique*, în *ibidem*, p. 65–70

⁷ V. Chirica, *op. cit.*, Liège, 2004, p. 189

statueta de la Târgu Frumos reprezintă, așa cum am precizat⁸, sexualitatea feminină, ca element al sacralității procreației (fecundității) și al fertilității atunci când este însoțit de romb, sau când este reprezentat numai romb, de regulă pe abdomenul formelor plastice antropomorfe feminine, dar statuetele care redau femeia cu un recipient (mai ales în față, la nivelul abdomenului) reprezintă o altă trăsătură specifică Marii Divinități, aceea a asigurării hranei, deci a vieții, asemănătoare cu romb, de pe vase sau de pe statuetele feminine (ca și în Paleoliticul superior), care semnifică abdomenul fertil al Divinității⁹. Cât despre statuetele-recipient (fig. 3), poate că ar trebui să vedem în realizarea lor și simbolul Divinității-glie, în sensul lui M. Eliade¹⁰. În tot cazul, poate că nu este lipsit de importanță să precizăm că, în iconografia creștină, Fecioara Maria este pictată cu mai multe *izvoare dătătoare de viață*, care izvorăsc din pieptul său, semnificând, din nou, dar peste milenii, capacitatea *Mamei universale* de a asigura viața de după naștere.

O a treia temă (care, după opinia noastră nu are legătură cu titlul studiului) o constituie reprezentarea mâinii pe ceramica precucuteniană, autorii referindu-se numai la redarea mâinii, în basoreliev, nu și mâinile divinităților-orante. Precizăm că și aceste imagini-simbol își au originea tot în arta și spiritualitatea Paleoliticului superior. Mai mult încă, putem constata o bogăție numerică și calitativă impresionantă a pictării mâinii în aproape toate grotle-sanctuar ale Paleoliticului superior european, pe care le-am interpretat¹¹ ca reprezentând mâna care creează (alăturată altor creații artistice, ca simbol al creației divine), care protejează (pictată în asociere cu erbivore – cai etc.), care poate stăpâni animalele feroce (grota Chauvet), care se sacrifică în cursul unor activități dăunătoare, dar necesare omului, mâna, ca element cu puteri supranaturale, când este redată cu deformații patologice – degete mutilate sau lipsă (grotele Arcy, Gargas). Interpretarea simbolisticii mâinii este asigurată de cele peste 500 de *semne* ale acesteia, la Chauvet, peste 250, la Gargas (dar numai 10 întregi și fără deformații), prin care ni se transmite un mesaj religios, limbaj cu anumite specificități¹², ale comunităților umane respective, intrând în cadrul creației artistice cu valoare sacru colectiv. Precizăm că redarea mâinii protectoare sau de sacrificiu a trecut și în iconografia creștină¹³, poate tot prin acele elemente de *trecere și transmitere*. Pentru aceste motive, credem că, în afara teritoriului culturii Cucuteni-Tripolye, autorii ar fi putut găsi elemente de identitate a reprezentării mâinii în arta și simbolistica Paleoliticului superior european,

⁸ V. Chirica, *op. cit.*, Piatra Neamț, 2004, p. 103.

⁹ G. Davidescu, V. Chirica, M. Cuculea, *op. cit.*, p. 53.

¹⁰ M. Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, 1992, p. 291–293.

¹¹ V. Chirica, *op. cit.*, 2006, p. 25–26.

¹² G. Bosinski, *Homo sapiens. L'Histoire des chasseurs du Paléolithique supérieur en Europe (40.000–10.000 ans avant J.-C.)*, Errance, Paris, 1990; A. Leroi-Gourhan, *Les religions de la Préhistoire. Paléolithique, Quadrige/PUF, Paris, 1990.*

¹³ V. Chirica, *op. cit.*, 2006, p. 26.

mai mult decât în budism și hinduism. Oricum, interpretarea mâinilor cu cinci degete desfăcute, în sus, redade pe ceramica de tip Precucuteni-Tripolye, este deosebit de interesantă și aduce noi valențe în ceea ce privește semnificațiile spirituale ale posibilelor manifestări cultice, cu caracter religios, obligându-ne să revenim din nou la scrierile lui M. Eliade¹⁴.

La Mircea Eliade face trimitere și G. Bodi în studiul *Noi date privind protomele animaliere de pe vasele culturii Cucuteni în lumina recentelor cercetări de la Hoisești (com. Dumești, jud. Iași)*, atunci când interpretează, corect, aceste creații artistice ca simbolizând hierogamia cu Marea Mamă – forța germinativă a pământului, prin virtuțile fecundatoare (p. 158). În tentativa sa de a-și lega numele de viitor specialist, de o stațiune arheologică cu descoperiri de mare valență spirituală, autorul a valorificat doar o categorie a materialului ceramic, și anume vasele cu protome zoomorfe, aparținând numai bovideelor, căutându-le semnificațiile magico-religioase. Au fost identificate trei categorii importante de protome, pornind de la acelea realizate prin schematism accentuat, fiind doar sugerat capul taurului prin botul, de formă triunghiulară cu ochi adânciți, dar apar și coarnele orientate în sus; a doua categorie este reprezentată de protome-cranii, care se detașează din peretele vasului cu coarnele figurate în mai multe direcții; a treia categorie o reprezintă protomele reprezentând gâtul și capul întreg al taurului, cu coarnele orientate mai degrabă orizontal, dar și în sus. Nu este lipsită de importanță protoma care pare să redea și o înfățișare umană a taurului (pl. IV/2), ceea ce o apropie de o piesă mult mai caracteristică, descoperită la Ruginoasa¹⁵, dar autorul constată, pe unul din vasele de la Dumești, „mărturia unei continue umanizări” a entității care reprezintă virilitatea în aport cu marca feminității. O importanță particulară o reprezintă pictarea vaselor cu protome de bovidee, fapt ce le potențează caracteristicile de sacralitate în cadrul manifestărilor religioase, din al căror *inventar* făceau parte.

Studiul de față conține o deosebită încărcătură din punctul de vedere al spiritualității preistorice, dar și aici constatăm lipsa interesului pentru originea paleolitică a reprezentării bovideu – femeie în cadrul artei picturale, cu nuanțe ale sacrului, ca idee a *principiului* masculin-feminin, chiar dacă se face apel la „reactivarea unei imagini deja cunoscute din paleolitic” (p. 158). Nu este, însă, o nouă idee religioasă; mai mult încă, într-o societate agrară, în cazul de față reprezentată de comunitatea cucuteniană, rolul vânătorului nu mai putea fi atât de mare ca în civilizațiile anterioare. După opinia noastră, preferința pentru reprezentarea taurului în detrimentul antropomorficului rezidă tocmai în necunoscutul sacru al divinității masculine, sau în existența *canoanelor* religioase, care impuneau artiștilor-creatori de imagini ale sacrului, *substituirea* virilității umane prin cea

¹⁴ M. Eliade, *op. cit.*, *passim*.

¹⁵ V. Chirica, M. Văleanu, *Spiritualitate preistorică: reprezentarea bovideului pe ceramica cucuteniană de la Ruginoasa*, Comunicare la Simpozionul Internațional, *Elemente de spiritualitate în spațiul carpato-nistrean** Preistorie, Iași, 2004.

animalieră, poate mai apropiată de cultul uranian, al soarelui, ce se prefigura în evoluția ideilor și a credințelor. Să nu uităm nici faptul că, dacă se admite realitatea *orantei* în imagistica feminină a creației plastice cucuteniene (dar și în Paleoliticul superior), trebuie găsită divinitatea *cerească*, spre care își ridică mâinile figurinele divinități feminine. Această dualitate, masculin-taur – feminin-femeie își găsește cele mai reprezentative imagini (cu excepția celor din Paleoliticul superior, din grotă Chauvet, datată la 31 000–30 000 ani BP) pe pandantivul de la Bilcze Złote (menționat în studiu), dar și pe vasul de la Podei–Târgu Ocna. În ambele cazuri, vedem femeia-divinitate plasată pe capul sau între coarnele taurului deoarece acestea reprezintă un *univers*, în centru căruia este situată Marea Mamă. Mai mult încă, ne îngăduim să constatăm că sistemul monoteist al credințelor religioase, la care face apel autorul studiului, nu apare odată cu religiile Antichității, ci în Preistorie, sub forma cuplului femeie-bizon (taur).

Două importante studii ale volumului supus atenției noastre se referă la *Trăsăturile industriei litice cioplite din prima fază a culturii Precucuteni. Așezarea de la Traian–Dealul Viei, jud. Neamț*, semnat de Senica Țurcanu, respectiv, *Unele considerații asupra fazei A–B în contextul civilizației cucuteniene*, autor Dumitru D. Boghian.

Autoarea primului studiu face mai întâi o absolut necesară prezentare a culturii Precucuteni (aparitiie, evoluție și periodizare, areal de răspândire), pentru o încadrare cât mai exactă a materialului litic din așezarea de la Traian–Dealul Viei, la al cărui studiu a avut acces. Pe baza tipurilor de materie primă folosită de comunitatea din așezarea menționată: silex de bună calitate, dar și gresie silicioasă, au fost sesizate elementele *lanțului operator*, cu tehnologia specifică fiecărei faze de cioplire, stabilind, în final, tipologia specifică acestui tehnocomplex litic. Apreciem în mod deosebit apelul la cercetările paleolitice în domeniu, fără de care nu se poate efectua un studiu coerent asupra unei industrii litice neo-eneolitice. Pornind de la literatura de specialitate, abundant consultată și citată, autoarea a reușit să clasifice corect tipologia produselor de debitaj, începând cu așchiile și terminând cu uneltele specifice, în cadrul celor două categorii importante de materie primă folosită de către specialiștii comunității de la Traian–Dealul Viei. Credem că nu există „piese de silex calcinat” (p. 133), ci că unele piese din silex au suferit acțiunea focului, aflându-se în stadii diferite de calcinare, în funcție de densitatea și de durata acțiunii termice, dar după cioplirea lor (nu am observat să se fi determinat și tipologia acestor piese). În aceeași ordine de idei, credem că ar fi trebuit să se precizeze dacă așchiile neretușate, microlitice în proporție covârșitoare, provin de la pregătirea nucleelor pentru debitaj, de la detașarea produselor secundare de debitaj, sau de la retușarea uneltelor (a produselor finite – uneltele tipice); oricum, nu credem că seriile de mici știrbituri, „vizibile macroscopic” pot oferi caracteristicile utilizării (tuturor pieselor? numai a uneltelor?), acest element al cercetării fiind determinat *numai* prin traseologie.

În sfârșit, apreciem la acest studiu atenția cu care a fost realizată tipologia tuturor pieselor (chiar dacă reprezentarea grafică ar fi trebuit însoțită și de scara

dimensiunilor), ca și valoarea concluziilor de ordin istoric, care îi imprimă un caracter științific corespunzător.

Următorul studiu menționat de noi se referă la cronologia internă a culturii Cucuteni, cu referire specială la faza Cucuteni A–B. Această secvență de locuire a fost identificată, în perimetrul stațiunii eponime, la Cucuteni–Cetățuia, de către savantul german H. Schmidt, dar a fost definită de VI. Dumitrescu. După un foarte scurt istoric al cercetărilor și descoperirilor, autorul propune o analiză specială asupra materialelor de tip Cucuteni A–B, așa cum au fost ele publicate, dar luându-le în considerație și pe acelea încă inedite, realizând în acest sens un *corpus* al tuturor descoperirilor. Au fost, astfel, identificate, 198 de situri, situate între Carpați și Prut. Evoluția fazei Cucuteni A–B, din faza Cucuteni A, demonstrată de VI. Dumitrescu, a fost argumentată de către autorul studiului, prin caracteristicile stratigrafice, ale tipurilor de locuințe, de alte complexe de locuire și mai ales ale ceramicii, din stațiunile cucuteniene.

Autorul acordă o atenție specială studiului ceramicii, care reprezintă, așa cum se știe, „unul dintre cei mai sensibili indicatori” ai evoluției și micro-cronologiei fazei în discuție. D. Boghian a evidențiat principalele tipuri de vase, încadrate în cele trei categorii principale, specifice și fazei anterioare: ceramica fină, semifină și grosieră, cu o atenție aparte, acordată ceramicii de tip Cucuteni „C”, asupra căreia s-a oprit, în studiul său, R. Alaiba. În ceea ce privește stilurile decorative ale ceramicii Cucuteni A–B, sunt analizate, în detaliu, „rolul grupelor de tranziție” $\alpha\alpha^1$, $\alpha\alpha^2$, $AB\alpha$, ale grupeii γ , și sinteza grupelor $\alpha\beta\gamma$, din care s-a născut grupa σ , a căror prezență sau absență autorul o evidențiază în literatura de specialitate consultată în mod exhaustiv. În sinteza studiului, D. Boghian a stabilit și asocierile celor cinci grupe stilistice, specifice fazei Cucuteni A–B din mai multe stațiuni de referință (p. 170). Pe baza tuturor acestor considerente, a fost stabilită o schemă proprie a periodizării acestei faze, cu locuiri care au evoluat, aproape neîntrerupt, între subfaza Cucuteni A4 (A3b) și ultima „treaptă” a fazei Cucuteni A–B, încheind cu datele cronologiei absolute, care plasează aceste locuiri între 4200/4150–3900/3850 BC.

Penultimul studiu al volumului pe care îl prezentăm este semnat de R. Alaiba: *Ceramica de tip Cucuteni C*. Se știe că H. Schmidt a identificat această specie ceramică la Cucuteni–Cetățuia, dar a eliminat-o din „mediul local” cucutenian, considerând-o ca fiind „de altă origine”¹⁶.

Autoarea face o detaliată prezentare a acestei specii ceramice, prezintă definițiile și caracteristicile pastei, ale ingredientilor folosiți, ale formelor și decorului vaselor, aducând în discuție inclusiv originea sa teritorială, geografică, apariția acesteia în cadrul locuirilor și al ceramicii cucuteniene din faza A (A3–A4), direcțiile și etapele acestor pătrunderi până în mediul Ariușd, potrivit opiniei diferiților specialiști în domeniu. Este de remarcat

¹⁶ H. Schmidt, *Cucuteni in der oberern Moldavien, Rumänien* (reeditare de M.-C. Văleanu), Iași, 2006, p. 42; idem, *Cucuteni în Moldova de Sus, România* (traducere îngrijită de același), Iași, 2007, p. 42.

faptul că R. Alaiba își extinde aria cercetărilor sale și între Prut și Nistru, în mediul tripolian, unde găsește procentaje chiar mai ridicate decât în spațiul dintre Carpați și Prut. Fără a intra în detaliile specifice unui studiu de dimensiuni considerabile, dublat de o ilustrație corespunzătoare și o bibliografie exhaustivă, apreciem doar valoarea științifică deosebită a contribuției R. Alaiba.

Ultimul studiu, semnat de Marius Alexianu: *Le complexe culturel Cucuteni–Tripolye: culture archéologique et aire linguistique*, tratează una dintre cele mai importante probleme interdisciplinare ale investigațiilor cu privire la fenomenul cucutenian: limba vorbită de comunitățile umane cucuteniene. În analiza demersului său științific, autorul pornește de la ceea ce s-a numit patria de origine a procesului indoeuropeanizării, și dacă se poate vorbi, la acel moment istoric și la acel spațiu geografic, de existența sau inexistența unor limbi indoeuropene. Se evidențiază două propuneri-ipoteze, lansate de M. Gimbutas, respectiv, Colin Renfrew, fiecare cu argumentele sale, prin care, ca fenomen lingvistic, complexul cultural Cucuteni–Tripolye este atribuit familiilor de limbi indo-europene, respectiv, non-indo-

europene. Pentru autorul studiului la care ne referim, *criteriul* care poate justifica o atribuire sau alta există, și acesta este doar de natură lingvistică. Nu este rostul analizei noastre să intrăm în detaliile discuțiilor propuse de M. Alexianu, așa că vom preciza doar concluziile acestui extrem de important studiu: toate argumentele aduse de cercetările în domeniu pledează pentru ipoteza (poate chiar certitudinea) că populațiile Cucuteni–Tripolye vorbeau unele idiomuri non-indo-europene, dar, prin contactele cu populații indo-europene din spațiul geografic vast, nord-pontic și carpato-balcanic, au îmbogățit propriul vocabular cu elemente indo-europene.

Așadar, Școala arheologică ieșeană a oferit specialiștilor din domeniul larg al cercetărilor cu privire la Complexul cultural Cucuteni–Ariuşd–Tripolye, o lucrare de referință, cu studii realizate la nivelul european al exigențelor; mai mult încă, am spune că autorii ieșeni au depășit, de multe ori nivelul interpretărilor propuse de exegeții de pe alte spații geografice, dovedind cunoașterea aprofundată a fenomenului arheologic și istoric respectiv în întreaga sa complexitate.

VASILE CHIRICA